

HET STEDELIJK WEEFSEL OMHEEN DE BRUGSE SINT-DONAASKERK, 1e HELFT 13e EEUW

A. DEWITTE °

De recente synthese van Marc Ryckaert betreffende de Brugse middel-eeuwse burcht¹ is een goede start voor verdere verkenning middels de *Statuta et ordinationes capituli* die bewaard bleven in het Cartularium van de Universiteitsbibliotheek te Hamburg. Hierin zijn een reeks legaten en ordeningen opgenomen die nauwelijks gebruikt werden bij de studie van de vroegste geschiedenis van Brugge².

Cellarium

De jaren 1215-1220 brengen voor de kanunniken van de St.-Donaaskerk een welhaast onhoudbare situatie. Het getal prebenden is opgeklimmen van 12 naar 27, gezien de groei van de originele inkomsten. In het dormitorium is het hierdoor zo nauw geworden dat de gegadigden voor nachtrust de slaapzaal liever vermijden. Deken Josephus, die zal overlijden in december 1218, beslist bij testament uit eigen vermogen de muur tussen dormitorium en refter te laten wegnemen en het huis van de proost te reorganiseren als refectorium (f. 79v.). Beide grensden dus aan elkaar. Het is dus haalbaar te veronderstellen dat op de tekening bij M. Ryckaert de westelijke vleugel van het atrium refectorium en dormitorium herbergde ; als nr. 2 het huis van de proost is komt het omschakelen naar refectorium goed uit³.

Gezien hierdoor de proost zonder vaste woonst komt biedt Josephus (fol. 79) zijn eigen huis ten westen van de St.-Donaaskerk als proostwoning aan. Dit betekent meer bepaald ten westen van de proosdij, tussen proosdij en *roia*, kraanrei ; of de uit de latere tijd bekende lig-

° Lic. geschiedenis, Carmersstraat 122, 8000 Brugge.

1. M. RYCKAERT, *Brugge. Historische stedenatlas van België*, Brussel, Gemeentekrediet, 1991, blz. 56-66.
2. Cod. Theol. 115a, fol. 74-100. De folionummers in de lopende tekst aangehaald verwijzen telkens naar dit Cartularium van St.-Donaas-Brugge.
3. M. RYCKAERT, *a.w.*, blz. 57. Zie bijgaande illustratie.

ging ten noorden van de hofbrug. Dit huis blijkt zich te bevinden naast het *cellarium quod portegal dicitur*, dat de deken aan de kerk cadeau deed. Precies dit *cellarium* dat jaarlijks 14 pond opbrengt moet twee van de drie refectoria of 'dodenmaaltijden' spijzen die de deken stichtte⁴. Ook kanunnik Jacob Fuchelare haalt een inkomen uit zijn *magnum cellarium* in 1256 om zijn jaardienst te verhogen in waarde (fol. 97v.), terwijl in 1217 uitdrukkelijk aan alle canonici toelating wordt verleend cellaria te bouwen op kerkgrond en willekeurig te verhuren (fol. 78v.). Het is duidelijk dat deze cellaria geen kelders of kelderverdiepingen zijn, wel 'stenen kamers', wellicht een gevolg van de brand in de binnenstad, ca. 1212 (fol. 74), zeker vóór 1232. Het feit dat vlot proostgrond of kerkgrond wordt ter beschikking gesteld - de tegenprestatie is bv. twee kaarsen van een half pond jaarlijks te offeren op 13 okt. (fol. 78v.), vigilie van St.-Donaas - toont aan hoe hoog de nood is en hoe de verkavelingen, die E.I. Strubbe in de jaren 1170-1183 situeerde ten zuiden van de Hoogstraat⁵, hier dit keer geen kapitalistische inslag hebben. Tot zover het *cellarium*. Het huis zelf van deken Josephus wordt verder omschreven als gebouwd voorbij het *palfitum*, de paardestal. Deze verdeelt exact de grond tussen het huis van de proost en de rei in twee of was op de burchtmuur gebouwd. Van dit huis wordt alleen het gedeelte palend aan die stalling, de *coquina* of keuken, vernoemd. De grond brengt jaarlijks 11 pond voor de canonici op, terwijl de resterende 12 pond opgebruikt worden voor een lichtboom op het feest van St.-Donaas (fol. 79)⁶.

Pomerium

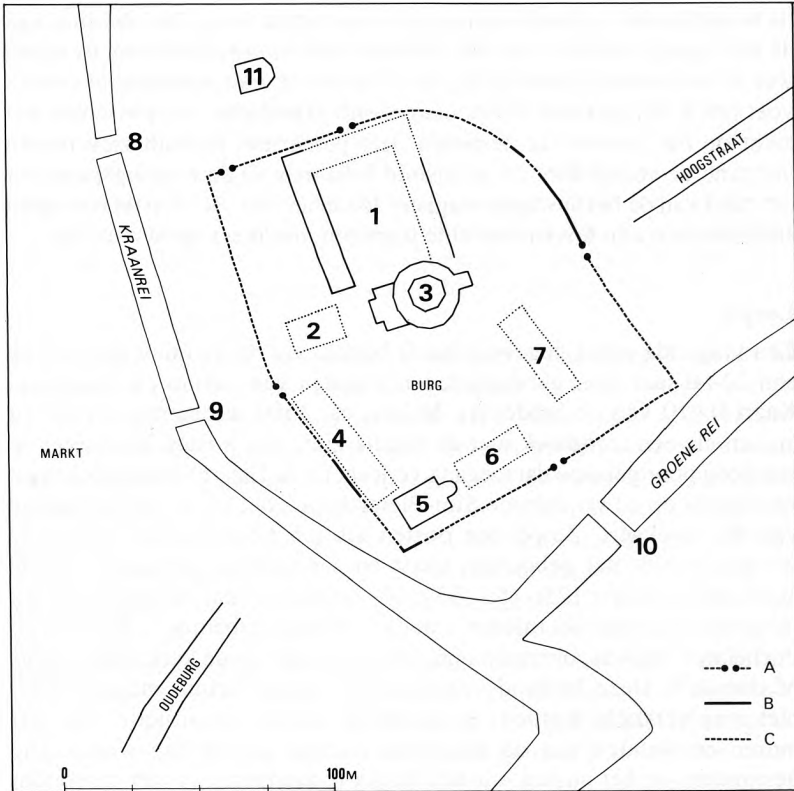
De ligging van het oude huis van de proost toont duidelijk dat geen huizen tegen de burchtwal waren aangebouwd⁷. Een aanvullend bewijs komt uit een akte van september 1230. Daar verhaalt de tekst dat proost Willem een *pomerium*, een vrije ruimte aan de binnenzijde van

4. Het eerste refectorium gaat door op het feest van Petrus en Paulus, het tweede op het feest van Martinus ; het derde gebeurt op de dag van het overlijden.

5. E.I. STRUBBE, *Van de eerste naar de tweede omwalling*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, C (1963), blz. 84-85.

6. Vergelijkbare lichtboom in de XVe eeuw : *Catalogus Vlaamse Kunst op perkament*, Brugge, 1981, blz. 84-85.

7. M. RYCKAERT, a.w., blz. 58 toont aan hoe ook aan de buitenzijde niet was aangebouwd.

De burcht te Brugge, ca. 1150.

A. Burchtpoort - B. Burchtmuur (opgegraven) - C. Burchtmuur (hypothetisch).

1. Atrium en kapittelgebouw
2. Proosdij
3. Sint-Donaaskerk
4. Steen
5. Sint-Basiliuskapel
6. Ghiselhuus
7. Love
8. Sint-Pietersbrug
9. Hofbrug
10. Oostburgbrug
11. Sint-Pieterskapel.

Uit M. Ryckaert, *Historische stedenatlas van België. Brugge*, Brussel, 1991, blz. 57.

de burchtmuur, ter beschikking stelt voor bebouwing. De inleiding van de akte spreekt immers over de *penuriam extremam hospitorum*. Er wordt wel als voorwaarde gesteld dat de braakgrond, met een breedte van 52 voet (49,4 m), met een dichte haag wordt afgesloten, om passanten het zicht op het huisvuil te besparen. Het pomerium bevindt zich tussen het pand bewoond door de goudsmid Johannes en de toegangspoort tot het pand van de begunstigde, magister Johannes (fol. 81). Op de bewaarde stadsplannen zijn bovenvermelde ingrepen niet meer op te merken.

Loggia

Een volgende reeks gegevens heeft betrekking op de bouwwerken die een 20-tal jaar later gebeurden, ten noorden van atrium en pandgang. Kaart 0.410 van de Stedelijke Musea, ca. 1500 te dateren, tekent dit atrium als een rechthoek met de smalle zijde ten westen eindigend op een hoog poortgebouw dat toegang verleent tot de (latere) Philipstockstraat en uitkijkt op de vrijstaande Sint-Pieterskapel, het nr. 11 op het kaartje van M. Ryckaert. Zowel ten oosten als ten noorden van dit kerkje werden een tiental gebouwen naast en aan mekaar gebouwd. Uit de akte van 24 maart 1256 (fol. 97v.-98) weten wij dat de aanzet tot dit inbouwen net voor het midden van de 13e eeuw gebeurde⁸. Kan. Jacob Fuchelare⁹ bouwde, uiteraard opnieuw op grond van de kerk, een mansus of domus¹⁰. Deze bestond vooreerst uit een cellarium magnum (die niet mag verkocht worden) en daarnaast nieuwe constructies die met muren en wanden van de eigenlijke mansus gescheiden waren. Die bestonden, op het oosten, uit een loggia (bovenportiek) met daaronder een reeks (stenen) kamers : *loggia anterior cum camerulis subtus structis*, achteraan alleen *camerulae*, à 20 resp. 5 pond per jaar te verhuren. Men kon blijkbaar, net als de vernoemde Robertus de Carnaco, alle kamers achteraan tegelijk huren.

8. Fol. 95, 13 maart 1250, zegt duidelijk dat het huis van de kanunnik Petrus de Lobis gelegen was *contra ecclesiam sancti petri*.

9. Hij had nog een broer Stefaan en duidde als testamentuitvoerders Nicolaas Hostkin en mag. Willem Ghiselin aan. Een A. Ostkins is in de periode 1251-1271 kanunnik en secretaris van het Donaaskapittel.

10. Gezien hij in 1250 (fol. 95) van Petrus de Lobis een domus koopt, bestaande uit *domus cum cellario et appenditiis*, is het niet duidelijk of de cellarium magnum van Fuchelare dezelfde of niet dezelfde is als de oudere van de Lobis. De *appenditia* zijn duidelijk verbouwd geworden ten oosten van het zuidelijk aan de kerk aangebouwde cellarium ; of de Philipstockstraat werd een doorlopende huizenstraat i.p.v. een straat-met-pleintje, en dit tot voor kort.

Zijn alle bovenstaande gegevens nu zo te interpreteren dat de canonici die geen geschikte monnikencel binnen het pand vinden zich overdag in stenen kamers, die plots overal blijken te bestaan of gebouwd worden - de cellaria dus -, ophouden en zowel 's middags (in het refectarium) als 's avonds (in het dormitorium) binnen de 'veilige' ruimte van het kloosterpand terugkeren? Dit zou dan enigszins uitleggen wat A. Sanderus nog vertelt in 1641: refter en slaapzaal en keukens zien er nog net uit als bij de aanvang, doch de cellen worden alleen nog op de hoogdagen gebruikt - blijkbaar door hen die normaal te Brugge afwezig zijn, gezien de anderen zich over de stad hebben verspreid "door de talrijke en gevaarlijke oorlogen"¹¹.

Wij drukken hieronder het testament van Jacob Fuchelare/Futselare af. Het dateert van 24 maart 1256 n.s. De tekst bevat alle hoger aangehaalde 'bouw'-terminologie binnen context: domus, camerula, mansus, mansio, cellarium, loggia, parietes en creëert gelden voor de refectio, conservatio en restauratio van het gegeven patrimonium, terwijl de schenker twee bedelingen voorziet: één op de verjaardag van zijn afsterven en één op het feest van St.-Franciscus, die pas in 1228 gecanoniseerd werd. Die krijgt hier een festum duplex. Refectarium of bedélen van pitancies, substituut voor dodenmaaltijd¹², geeft wellicht pas na het Lateraans Concilie IV, 1215, waarbij de geheime biecht werd ingevoerd, aanleiding tot veelvuldige donaties. Met geld voor restauratie wordt sinds ca. 1230 duidelijk geld voor harde daken of tegeldaken bedoeld¹³. Daarover is op fol. 74 in een doorgehaalde tekst sprake naar aanleiding van het verbranden van het *fundum iuxta domum meam*. Dit laatste is zeer waarschijnlijk het huis waarvan sprake op fol. 79, dat daar het huis van deken Josephus is, voorheen van kan. Rob. de Vermellis. Het blijkt uit andere teksten de gewoonte dat bij ongeval of brand de panden gerestaureerd worden tot het bedrag bepaald door de fundatie zelf (fol. 94v.)¹⁴.

11. A. SANDERUS, *Flandria Illustrata*, Rijsel, 1641, blz. 211.

12. Ch. LEBBE, *In het schemergebied tussen het leven en de dood*, in L. MILIS (red.), *De Heidense Middeleeuwen*, B.H.I. Rome, Bibl. XXXII (1991), blz. 71 e.v.

13. W.P. DEZUTTER en M. RYCKAERT, *Brandgevaar en bouwvoorschriften in de middeleeuwen. Een vroeg Vlaams voorbeeld: Aardenburg, 1232*, in *Archief uitgegeven door het Kon. Zeeuws Genootschap der Wetenschappen*, 1976, blz. 25 e.v.

14. De indeling, 1 tot 6, van de tekst in bijlage werd door ons aangebracht. De transcriptie van het testament dateert uit de 14e eeuw.

BIJLAGE

Testament van kan. Jacob Futselare, 24 maart 1256 n.s.

- Cartularium St.-Donaas, UB Hamburg, Cod. Theol. 115a, fol. 97v.-98v.

In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.

Ego magister iacobus futselare, canonicus sancti donatiani brugensis, sanus et compos mente, licet debilis corpore, testamentum tale condidi sive voluntatem meam ultimam sic denotavi.

- [1]. In primis ordino et volo quod secundum tenorem privilegii super hoc confecti domus mea, sita in fundo ecclesie sancti donatiani, iuxta ecclesiam beati petri, cum appendiciis omnibus ipsi domui appropriatis et annexis ex parte posteriori, exceptis duabus camerulis, quae solvunt circiter centum solidos, mea expensa ad hoc redactis, et aliis appenditiis omnibus ex anteriori parte domus usque ad illa edificia, que de novo construxi, que sunt separata a manso meo tam per murum quam per parietes, cedant in usus secundum quod in dicto privilegio est expressum. Rogans capitulum ut dictam mansionem ad utilitatem suam et elemosine mee dilatationem ydoneis personis vendat, hoc adiecto quod placet quod capitulum retineret perpetuo cellarium magnum domus mee in manibus suis, non vendendo sed singulis annis locando et de medietate fructuum pervenientium de dicto cellario augmentarent elemosine in ecclesia pro anima mea, secundum quod est expressum in privilegio tam domus mee quam de concessione fructuum anniversarii mei. Reliquum autem medietas cedat ad usum capituli communem.
- [2]. Insuper volo et ordino quod de illis redditibus predictis quos de novo construxi, qui valent annuatim prout nunc solvunt viginti quinque libris, videlicet de losgia antiori cum camerulis subtus structis viginti libris, et de camerulis ex parte posteriori, ubi nunc manet Robbertus de Carnaco quinque libris. Conferantur sex librae dyacono de ecclesia iam promoti nulli servitio canonicorum astricto vel astringendo quamdiu obtinere voluerit vicariam illam qui serviat in ecclesia pro anima mea in perpetuum in ordine dyaconatus.
- [3]. Item volo quod decem librae conutantur in duo refectoria quorum unum fiet in die beati francisci, cuius festum ex tunc duplex fiet in ecclesia, et maior custos valeat sex denariis, minores custodes (fol. 98) sex denariis pro labore suo. Aliud refectorium instituat in die anniversarii mei vel prout melius capitulo placuit et executoribus meis huius voluntatis.
- [4]. Insuper ut dictus redditus perpetue a posteris observetur prout possibile est ordino et volo quod de residuis redditibus magister ecclesie quicunque pro tempore fuit centum solidos recipiat. De quibus viginti solidos sibi retineat pro labore suo. Quatuor autem libras quas per singulos annos recipiet, tenebit et conservabit sive paucis sive multis annis eas collegerit

et exinde, dum capitulo placuit computatione recepta, tenebit illud quod receperit in refectione, conservationem et restaurationem dictorum edificiorum unde dicti redditus proveniunt, si indigerint expendere. Si vero dicta edificia refectione conservatione et restauratione tunc non indigerint, tamen illud quam aliud, si plus locari poterant dicta edificia ad augmentationem elemosine mee semper faciente, idem magister ecclesie conservabit.

- [5]. Rogo etiam capitulum et quantum in me est volo quod cum mansio mea debeat vendi ut predictum est, talibus personis vendatur quod parati sunt iurare ut ad minus bona fide permittere quod nec per se nec per suos ullam iniuriam vel molestiam facient inq(ui)linis dictorum edificiorum, non aliquo modo procurabunt per se vel per suos quo minus dicta edificia locentur nec aliquos avertent a locatione eorundem.
- [6]. Item de residuis redditibus qui supra accrescent, ut supra accrescere poterunt ultra viginti una libras XII denarios supranominatas : fiant quatuor pitanciae vel plures vel pauciores prout possibile erit de redditibus recepti. Quarum unaqueque non excedat viginti solidos et distribuatur in anniversariis patris matris fratris mei stephani prout capitulo et executoribus meis placuit secundum quantitatem reddituum de edificiis provenientium.

Ad horum omnium predictorum executionem faciendam dilectos meos Nicholaum Hostkin et magistrum Willelmum Ghiselin elegi qui et sua sigilla cum meo huic dispositioni apposuerunt, supplicans humiliter capitulo ut sigillum suum, si placet, hic apponat ut nos apposuimus.

Actum anno Domini M^oCC^o quinquagesimo quinto, mense martio in vigilia annuntiationis beate virginis.

Vertaling

In naam van de Vader de Zoon en de Heilige Geest, Amen. Ik, meester Jacob Fuchelare, kanunnik van Sint-Donaas te Brugge, gezond van lichaam en geest, hoewel het lichaam zwak is, heb mijn testament of laatste wil als volgt opgesteld.

- [1]. Eerst wil ik dat, volgens de inhoud van het privilegium hierover gemaakt, mijn huis, gelegen op het terrein van de kerk van de H.-Donaas, naast de kerk van Sint-Pieter, met alle aanhorigheden palend aan en gebouwd aan ditzelfde huis achteraan, uitgezonderd de twee kamertjes die zowat 100 solidi waard zijn en op mijn kosten werden opgetrokken, verder alle aanbouwsels vooraan het huis tot aan de gebouwen die ik nieuw liet maken en die gescheiden zijn van mijn huis zowel door een muur als door wanden, dat dit alles ten gebruike wordt gegeven volgens de inhoud van het privilegium. Ik vraag wel dat het kapittel dit huis tot eigen nutschap en als een schenking van mij aan geschikte personen zou verkopen met dien verstande dat mijn grote stenen kamer voor altijd in het bezit van het kapittel blijft, deze dus niet te verkopen doch te verhuren per jaar en met de helft van de opbrengst ervan de bedelingen voor mijn zieleheil te betalen, zoals beschreven is zowel in het privilegium als in de overdracht van de giften voor mijn jaarmis. Het restant mag aangewend worden voor het gemeenschappelijk gebruik van het kapittel.

- [2]. Daar bovenop wil en beslis ik dat wat de inkomsten betreft van de dingen die ik nieuw liet maken, dat die 25 pond uitmaken, te weten 20 pond voor de bovenportiek vooraan met de reeks stenen kamers daaronder, en 5 pond voor de stenen kamers achteraan, die nu bewoond zijn door Robertus de Carnaco. Zes pond hiervan zullen naar de diaken van de kerk gaan die een universitaire graad bezit en aan geen andere kanunnikale dienst is verbonden, zolang deze de karwei ter intentie van mijn zieleheil op zich wil nemen als diaken.
- [3]. Ik wil ook dat 10 pond gebruikt wordt voor twee refectoria, waarvan één doorgaat de dag van de zalige Franciscus, wiens feest vanaf nu een festum duplex wordt in de kerk, en de bovenkoster krijgt 6 denier, de andere ook zes denier voor hun werk. Een tweede refectorium wordt ingesteld op de jaardag van mijn overlijden of op de dag die het kapittel of mijn testamentuitvoerders het best past.
- [4]. Daarenboven, opdat de vernoemde gift door hen die na ons komen voorbeeldig zou worden bedeed, vraag ik dat van wat over is 100 solidi aan de kerkmeester zou worden gegeven wie hij ook is. Hiervan zal hij 20 solidi houden voor zijn werk. 4 pond die hij jaarlijks ontvangt zal hij houden en bewaren, en korte of lange tijd houden, en nadat hij daarover rekening maakte voor het kapittel, zal hij dit wat hij ontving gebruiken om herstellingen, behoud en restauratie van de gebouwen te doen als dit nodig is. Als dit werkelijk niet nodig zou zijn bvb. om de gebouwen hier of daar te verbeteren, alles met het oog op het aangroeien van mijn gift, zal de kerkmeester het geld bijhouden.
- [5]. Ik vraag het kapittel ook en zoveel als het van mij afhangt wil ik dat wanneer mijn huis verkocht wordt, dat dit gebeurt aan mensen die bereid zijn te zweren dat noch zij noch verwanten schade zullen toebrengen aan vernoemde gebouwen, noch een beletsel zullen zijn om vernoemde gebouwen te verhuren of mensen van het huren af te houden.
- [6]. Over de vaste inkomsten die hoger zouden liggen - zover die hoger kunnen liggen dan 21 pond 12 denier bovenvernoemd - daarvan zullen 4 of meer bedelingen worden gemaakt of minder naar gelang de inkomsten evolueren. Geen bedeling zal boven de 20 solidi liggen en zij zullen gebeuren op de gedenkdagen van mijn vader en moeder en broer Stephanus, zoals het kapittel en testamentuitvoerders goed zal blijken, afhankelijk van de opbrengst van de gebouwen.

Om bovenstaande bepalingen uit te voeren heb ik mijn dierbare Nicholas Hostkin en magister Willem Ghiselin uitgekozen die hun zegel mét het mijne aan deze wilsbeschikking zullen hangen, terwijl ik het kapittel smeeke zijn zegel, als dit goed is, hier ook aan te bevestigen zoals wij hebben gedaan.

Gedaan het jaar 1255, in de maand maart, op het vigilie van de annuntiatie van de zalige maagd.